

Zemanek, Alicja / Rostański, Krzysztof

"Habent sua fata Libelli" czyli uwagi o egzemplarzach Zielnika (1613) Syreniusza zachowanych w Polsce

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 41/3-4, 159-188

1996

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Krzysztof Rostański, Alicja Zemanek
(Katowice), (Kraków)

**„HABENT SUA FATA LIBELLI”
CZYLI UWAGI O EGZEMPLARZACH ZIELNIKA (1613) SYRENIUSZA
ZACHOWANYCH W POLSCE**

Książka naukowa czasów Rensansu, traktowana często jako skarbiec wiedzy, rodzaj powielanego manuskryptu uzupełnianego ręcznymi wpisami czytelników, łącząca nierzadko uczoną treść z estetycznymi walorami dzieła sztuki, zasługuje na uwagę nie tylko bibliologów i badaczy dziejów kultury. Historykowi nauki dostarcza wielu cennych informacji na temat metodologii poszczególnych dyscyplin w okresie narodzin nauk empirycznych, kiedy prastara wiedza ludowa o przyrodzie zaczynała przenikać do literatury naukowej, a uczeni, piszący często w językach narodowych, stawiali sobie za cel publikowanie dzieł powszechnie zrozumiałych i użytecznych dla szerokiego kręgu czytelników. Mówi też wiele o samym dziele, jego losach na przestrzeni lat, czytelnikach, którzy zapisywali na marginesach swoje uwagi, dodając też czasem własne imiona, daty, informacje o wydarzeniach, które uważali za warte utrwalenia. Pracami ucieleśniającymi najpełniej dążenia autorów Renesansu do szerokiej popularności były ilustrowane księgi o roślinach świata i ich użytkowaniu przez człowieka, zwane zielnikami lub herbarzami¹. Obszerne wiadomości o własnościach ziół i ich wykorzystaniu w różnych dziedzinach życia, zapewniły im kilkuwiekową popularność². Od połowy XVII w., wraz z ogromnym postępem nauk przyrodniczych, ich naukowa wartość zaczęła przechodzić do historii, ale aż do początków dziewiętnastego stulecia pełniły ważną rolę w aptekarskich i domowych bibliotekach. Wobec częstych trudności w dotarciu do fachowej pomocy lekarskiej, były niezastąpionymi podręcznikami ziołolecznictwa i weterynarii, a zarazem skarbczykami wiedzy o zastosowaniu roślin w gospodarstwie domowym.

Wśród herbarzy polskiego Renesansu najważniejszą pozycją jest *Zielnik Syreniusza*, wydany w Krakowie, w 1613 r. Szymon Syreński (Syreniusz, Syrenius, Sacranus, czyli pochodzący z Oświęcimia (ok.1540–1611), profesor Akademii Krakowskiej, wykształcony we Włoszech i Niemczech, był nie tylko uniwersyteckim erudytą, ale lekarzem praktykiem i badaczem przyrody. Jego dzieło można traktować jako pierwszą w Polsce syntezę wiedzy o roślinach świata i ich użytkowaniu przez człowieka. Zaadaptowane częściowo przez autorów późniejszych (szczególnie w swojej warstwie terminologicznej), stoi u podstaw naszej literatury botanicznej i farmaceutycznej³. W związku z podjęciem wielostronnych badań nad *Zielnikiem* przeglądnięto większość egzemplarzy, zachowanych w Polsce. Przyczyną kwerendy tego typu, zwykle mało interesującej dla historyka nauki, było poszukiwanie następnych wydań pracy, o których piszą niektórzy bibliografowie. Studia te, oprócz próby wyjaśnienia powyższej kwestii oraz szczegółowego rejestru zachowanych ksiąg, przyniosły interesujące informacje dotyczące tak samego dzieła Syreniusza, jak i jego czytelników.

HISTORIA POWSTANIA ZIELNIKA

Dzieło życia Syreniusza powstawało w ciągu ponad trzydziestu lat jego praktyki lekarskiej, prowadzonej początkowo we Lwowie, później w Krakowie, gdzie w 1590 r. został profesorem Akademii Krakowskiej. W chwili oddania pracy do druku krakowskiemu typografowi, Mikołajowi Lobowi, autor *Zielnika* miał około siedemdziesięciu lat. Po wydrukowaniu (własnym nakładem) części tekstu zmarł 29 marca 1611 r., co miało stać się przyczyną dramatycznych losów powstającej publikacji. Jak wykazują akta, zachowane w Archiwum UJ⁴, po śmierci autora drukarz przerwał pracę, domagając się dalszego wynagrodzenia. Przez kilka miesięcy ciągnęły się rozprawy przed uniwersyteckim sądem rektorskim. Analiza tych materiałów wydaje się wskazywać na nieuczciwość drukarza, który prawdopodobnie zniszczył egzemplarz pierwotnej umowy podpisanej z Syreniuszem, co dało mu powód do żądania wyższego wynagrodzenia. Wykonawca testamentu, uczeń i przyjaciel Syreniusza, Gabriel Joannicy (ok. 1565–1613)⁵, nadworny lekarz królowej Anny Wazówny⁶, siostry Zygmunta III Wazy, miłośniczki roślin, zainteresował ją pracą krakowskiego profesora. Dzięki dotacji królowej *Zielnik* ukazał się w druku, w marcu 1613 r. Finalizując wydanie dzieła, Joannicy zdecydował się zrezygnować ze współpracy z Lobem i powierzył ukończenie *Zielnika* innemu krakowskiemu typografowi, Bazylemu Skalskiemu, którego nazwisko figuruje na kolofonie. Drukowany tekst pracy obejmuje pięć ksiąg, poświęconych roślinom zielnym. Jak wynika z treści karty tytułowej oraz z odsyłaczy w tekście, rękopis obejmował miał łącznie osiem ksiąg (trzy ostatnie traktowały o pozostałych elementach królestwa natury, zwierzętach i minerałach). Ze wstępu Joannicego poprzedzającego sporządzony przez niego rejestr lekarstw⁷, można wywnioskować,

że miał zamiar przygotować w niedługim czasie wydanie drugiego tomu *Zielnika*, zawierającego brakujące księgi. Niestety, jego przedwczesna śmierć (30 kwietnia 1613 r.), miesiąc po ukazaniu się dzieła w druku, uniemożliwiła realizację tego projektu. Na temat losów nie wydanego manuskryptu nie mamy żadnych informacji.

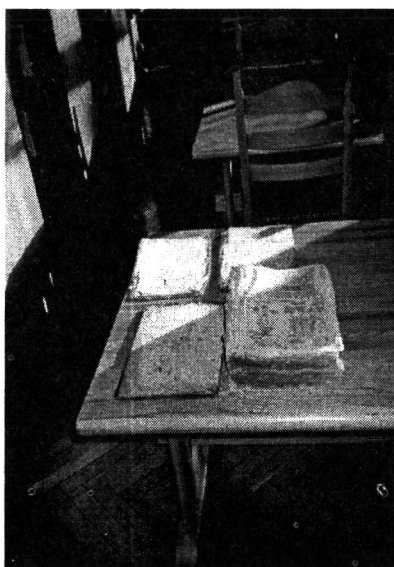
LICZBA I STAN ZACHOWANIA EGZEMPLARZY

Jak wykazuje kwerenda dokonana w latach 1994–1996, w Polsce znajduje się co najmniej 88 egzemplarzy *Zielnika* Syreniusza, spośród których przejrano dokładniej 81 (93 %) ksiąg, zachowanych w szesnastu miastach (Ryc.1). Odnaleziono również dzieło Syreniusza (bez możliwości dokładniejszej analizy) w krajach ościennych: na Litwie (1), Rosji (2) i Ukrainie (3) (łącznie 6 ksiąg). Liczbę 94 odnalezionych egzemplarzy należy traktować orientacyjnie, ponieważ poszukiwania objęły jedynie najważniejsze biblioteki, i te spośród mniejszych, których zbiory starodruków zarejestrowane są w Bibliotece Narodowej. Można przypuszczać, że przetrwało więcej ksiąg Syreniusza, szczególnie w bibliotekach klasztornych oraz w rękach prywatnych i antykwariatach. Spośród zarejestrowanych egzemplarzy najwięcej zachowało się w Krakowie (24) i Warszawie (23) (Ryc.1), co wiąże się z dużą liczbą bibliotek i muzeów w tych miastach. Dzięki opracowaniu Renaty Żurkowej⁸, która ustaliła, że nakład dzieła wynosił około tysiąca egzemplarzy, można stwierdzić, że przetrwało ok. 9 % nakładu. Biorąc pod uwagę fakt, że od momentu wydania *Zielnika* dzielą nas 383 lata, w ciągu których Europa środkowa była nader często areną działań wojennych, można uznać tę liczbę za stosunkowo wysoką.

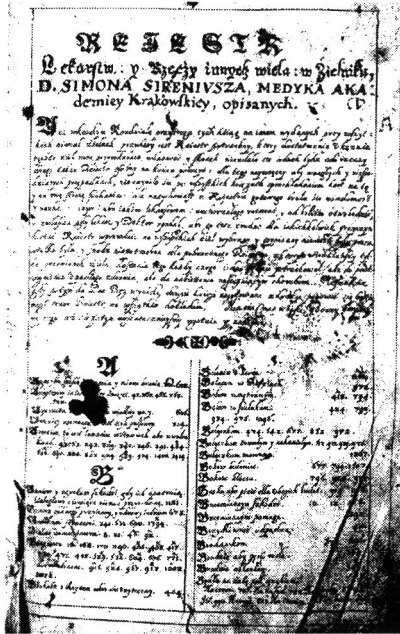
Niszczące działanie czasu wpłynęło na stan zachowania ksiąg, spośród których bardzo niewiele, bo zaledwie 25 (30 %) są kompletne lub prawie kompletne. Badania autorów potwierdziły w tej mierze słowa Ludwika Bierkowskiego, który pisał w 1840 r.: „[...] bo jak wiadomo, egzemplarze tego dzieła znajdujemy nie tylko po domach prywatnych, ale nawet w księgozbiorach bardzo rzadko całe. najczęściej bez tytułu i bez końca, z przodu i z tyłu szczególnie bardzo potargane i zniszczone [...]”⁹. Połowa (39 tj 48%) zbadanych egzemplarzy – to księgi w różnych czasach uzupełniane i konserwowane (Ryc. 2). W XVIII i XIX w. dość częstą praktyką było ręczne kopiowanie brakujących stron, szczególnie rejestrów lekarstw (Ryc. 3) i roślin¹⁰ oraz kart tytułowych (Ryc. 4). Niektóre spośród kopii wykonane są tak precyzyjnie, że czasem trudno je odróżnić od drukowanego oryginału. W wielu przypadkach uszkodzone są jedynie rejestry lekarstw i nazw roślin, do których zaglądano zapewne bardzo często. Oprawy ksiąg są na ogół sporządzone z drewna obciągniętego skórą, czasem tłoczoną w ornamenty roślinne lub motywy o treści religijnej. Na grzbiecie i na przedniej oprawie spotyka się często napis tytułowy i nazwisko autora. W wielu egzemplarzach zachowały się ślady metalowych klamer utrudniających dostęp do skarbca wiedzy, jakim była

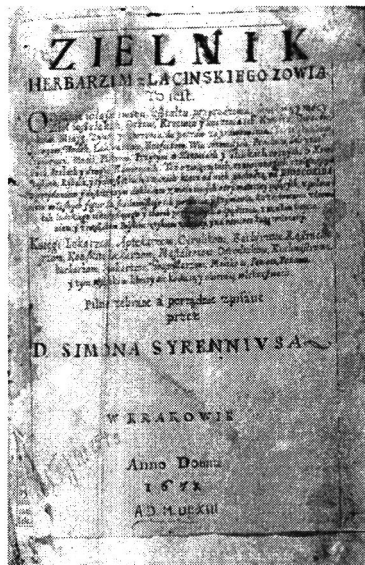
Ryc. 1. Liczba egzemplarzy *Zielnika* Syreniusza zachowanych w różnych miastach Polski.
 Fig. 1. The number of copies of Syreniusz's *Zielnik* [*The Herbal*] preserved in various cities of Poland.

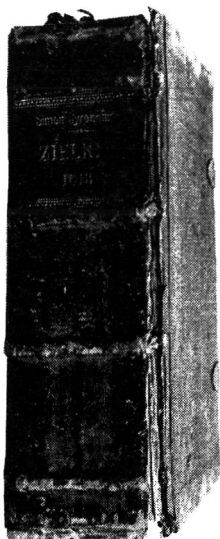
Ryc. 2. Zniszczony egzemplarz *Zielnika*, Katowice, Biblioteka Śląska, sygn. III 224 137.
 Fig. 2. A damaged copy of Syreniusz's *Zielnik* [*The Herbal*] at Katowice, Biblioteka Śląska [Silesian Library], no. III 224137.

Ryc. 3. Ręczna kopia Rejestru lekarstw, Biblioteka Narodowa, sygn. XVII. 4. 47.
 Fig. 3. A hand-written copy of *Rejestr Leków* [*The Register of Medicines*],
 Biblioteka Narodowa [National Library], no. XVII.4.47.

Ryc. 4. Ręczna, uproszczona kopia karty tytułowej. Kraków, Muzeum Narodowe,
 Oddział Czapskich, sygn. MNK-XVII-3162.
 Fig. 4. A hand-written, simplified copy of the title page. Cracow, National Museum,
 Oddział Czapskich [The Czapski Family Division], no. MNK-XVII-3162.

Ryc. 5. Egzemplarz *Zielnika* w Bibliotece PAN w Krakowie, sygn. 4151: a. grzbiet.
Fig. 5. A copy of *Zielnik* at the Library of PAN [Polish Academy of Sciences] in Cracow, no. 4151: a. spine.

Ryc. 5. Egzemplarz *Zielnika* w Bibliotece PAN w Krakowie, sygn. 4151:
b. klamry ze skórzanymi paskami.
Fig. 5. A copy of *Zielnik* at the Library of PAN [Polish Academy of Sciences] in Cracow, no. 4151: b. clasps with leather straps.

Ryc. 6. Przednie oprawy egzemplarzy *Zielnika*:

a. Biblioteka Jagiellońska, sygn. IV 311400;

Fig. 6. Front covers of *Zielnik* copies: a. Biblioteka Jagiellońska [Library of the Jagiellonian/Cracow University], no. IV 311400;

Ryc. 6. Przednie oprawy egzemplarzy *Zielnika*:

b. Muzeum Narodowe w Krakowie, Oddział Czapskich, sygn. MNK-XVII-3162.

Fig. 6. Front covers of *Zielnik* copies: b. National Museum in Cracow, Oddział Czapskich [The Czapski Family Division], no. MNK-XVII-3162.

księga (Ryc. 5). W przeciwieństwie do zielników zachodnioeuropejskich, spośród których wiele posiada ręcznie kolorowane drzeworyty roślin, ryciny w *Zielniku* Syreniusza, pozostawione są na ogół w pierwotnej, czarno-białej wersji. Zaledwie w dwóch egzemplarzach są barwione¹¹, w innych – zdarzają się czasem pojedyncze, kolorowane drzeworyty. Wydaje się, że tak niewielka liczba iluminowanych rycin wynika z faktu słabszego niż w innych krajach zainteresowania roślinami wśród członków najbogatszych warstw społeczeństwa, którzy mogli sobie pozwolić na opłacenie iluminatorów. Mimo skromniejszego charakteru dzieła Syreniusza, wiele egzemplarzy można uznać za prawdziwe dzieła sztuki edytorskiej, jak na przykład księgi przechowywane w Bibliotece Jagiellońskiej¹², czy w Muzeum Narodowym w Krakowie¹³ (Ryc.6).

DYSKUSYJNE PROBLEMY TYPOGRAFICZNE

Zielnik jest dziełem imponujących rozmiarów (formatu folio 2°, oprawa najczęściej: 23 cm x 35 cm; karty: 22 cm x 32,5 – 34 cm), złożonym z 1540 numerowanych stron oraz nie numerowanych części: wstępną (20 stron) i końcową (24 strony)¹⁴. Bardzo długi tytuł zaczyna się od słów: *Zielnik Herbarzem z ięzyka Łacińskiego zowią To jest Opisanie własne imion, kształtu, przyrodzenia i mocy Ziół wszelakich [...]*. Po karcie tytułowej (Ryc. 7), na odwrocie której znajduje się herb Wazów, następuje dedykacja wydawcy, Joannicego, dla królowy Anny Wazówny (s. 1–3 nlb.), wiersz Jana Achacego Kmity *Do Czytelnika* (s. 4 nlb.) oraz spis leków pt. *Reiestr Lekarstw [...]* (ss. 16 nlb.). Właściwy tekst obejmuje numerowane strony, od 1 do 1535. Drukarz Skalski dołączył do tekstu rozprawkę *O Żydziech rzecz krótka* (s. 1536–1539), napisaną częściowo przez Syreniusza, po której następuje errata zatytułowana *Omyłki [...]* (s. 1540) oraz indeksy nazw roślin w języku łacińskim, polskim i niemieckim (ss. 24 nlb.). Na końcu ostatniej strony umieszczony jest kolofon następującej treści: *Dokonczon ten Zielnik w Krakowe, w Drukarni Bazylego Skalskiego, w Marcu, Roku Pańskiego, 1613*. Tekst składa się z pięciu ksiąg, złożonych z mniejszych rozdziałów zawierających opisy roślin oraz ich ilustracje (Ryc. 8) zaczerpnięte częściowo z dzieła P.A. Mattiolo-¹⁵, po części z innych autorów, a także robione prawdopodobnie na podstawie żywych okazów.

Całość *Zielnika* jest na pierwszy rzut oka dość jednolita pod względem edytorskim, wydrukowana na papierze sygnowanym najczęściej znakiem wodnym z herbem topór, występującym samodzielnie lub w ozdobnym kartuszu, w postaci nie podawanej przez badaczy filigranów, a wyprodukowanym najprawdopodobniej w Krzeszowicach lub Tęczynku, w piarni należącej do rodziny Tęczyńskich¹⁶. Dokładniejsza analiza wykazuje jednak, że niektóre egzemplarze różnią się od pozostałych. Jak wynika z ustaleń Żurkowej¹⁷ oraz badań własnych autorów, można wyróżnić dwie wersje typograficzne niektórych stron, różniące się szatą

Ryc. 7. Karta tytułowa Zielnika – drzeworyt w najczęściej spotykanej wersji. U dołu napis: „Cracoviae Anno D. 1613. Meri Dies”. Kraków, Biblioteka PAN, sygn. Cim. 4151.
 Fig. 7. Title page of Zielnik – woodcut, in the most frequently encountered version. At the bottom of the page there is the inscription; “Cracoviae Anno D. 1613. Meri Dies”. Cracow, Library of PAN [Polish Academy of Sciences], no. Cim. 4151.

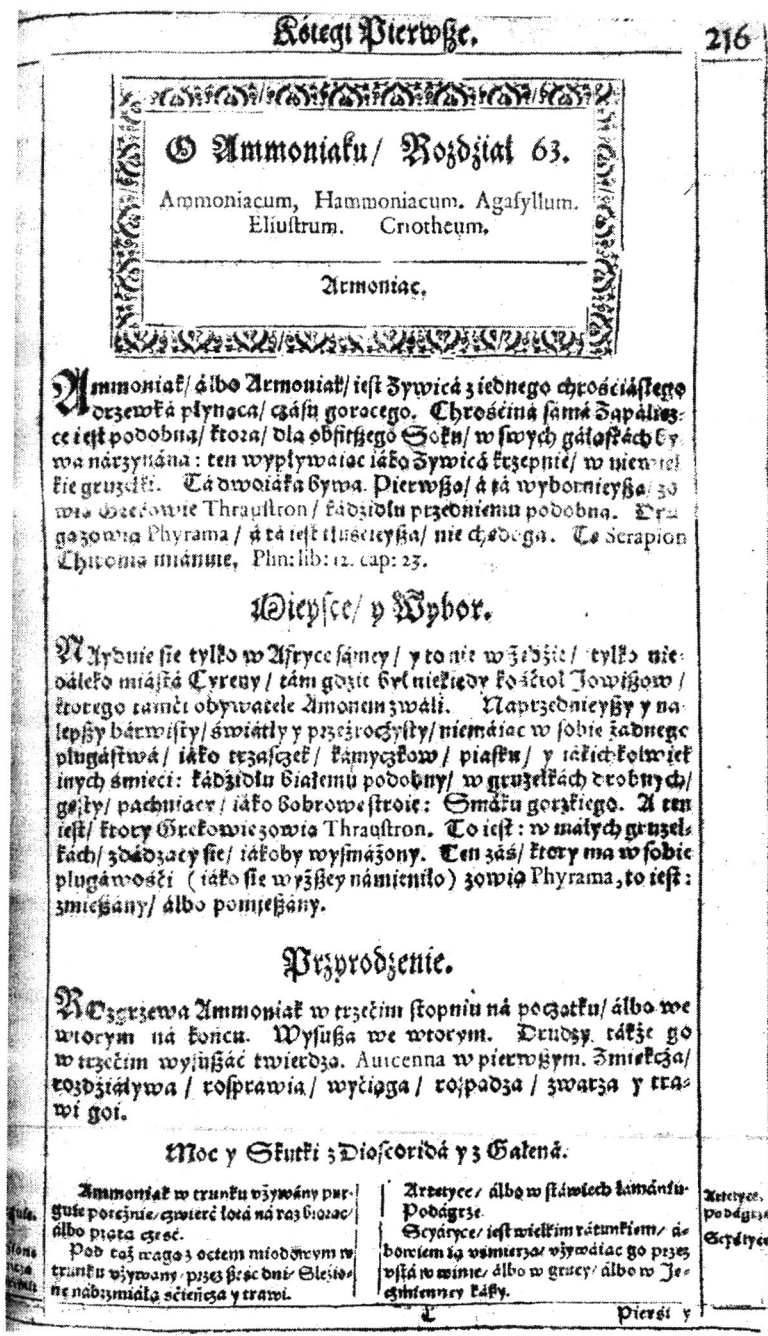

Ryc. 8. *Zielnik* Syreniusza. Widok otwartej książki – tekst z drzeworytami przedstawiającymi opisywane rośliny. Kraków, Biblioteka Instytutu Botaniki UJ i PAN, sygn. St. Dr. – Syreniusz.

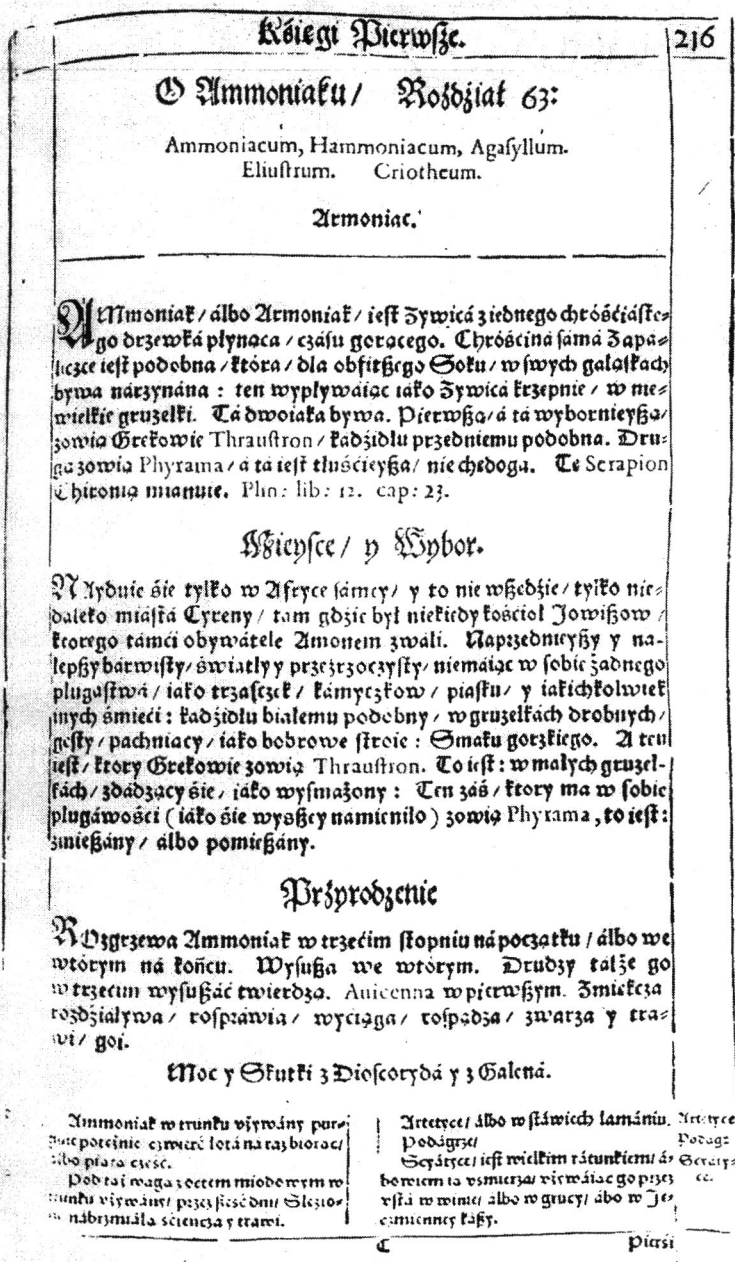
Fig. 8. Syreniusz's *Zielnik*. View of the book when opened – text includes woodcuts of the plants described. Cracow, Library of the Institute of Botany of the Jagiellonian/Cracow University and the Polish Academy of Sciences, call number: St.Dr. – Syreniusz.

graficzną (Ryc. 9). W wersji typograficznej A każda ze stron podkreślona jest u dołu podwójną linią, a tytuły rozdziałów otoczone są ozdobną ramką. W wersji B – strony podkreślone są pojedynczą linią, tytuły rozdziałów otoczone prostą ramką, bez ornamentu, a glosy marginalne występują rzadziej niż w poprzedniej wersji, i to w uproszczonej formie. Różnice te nie dotyczą zakończenia dzieła (od strony 986), które posiada jednolitą formę graficzną (w wersji B). Karty obydwu wersji często łączono przy oprawianiu ksiąg, stąd też brak egzemplarzy, które zawierałyby jedną tylko wersję. Większość egzemplarzy zachowanych w Polsce ma początkowe części w wersji A.

Wskazówkę na temat przyczyn wydrukowania dzieła w dwóch wariantach edytorskich znajdujemy w egzemplarzu, zachowanym w Bibliotece Narodowej¹⁸. Na wklejce przedniej oprawy zapisana jest notatka: „Zielnik [...] D. Simona Sireniusza. Od str. 21–251 drukowane w Krakowie u Mikołaja Loba 1611, str. 252 – do końca drukowane w Krakowie u Bazylego Skalskiego 1613. Wydanie pierwsze”. Notatka jest anonimowa i trudno określić czas jej powstania (szacując z kroju liter – pochodzi sprzed końca XVIII w.). W badanym egzemplarzu nie odnaleziono żadnych not własnościowych.

Ryc. 9. Strona 216 różnych wersji typograficznych:
a. wersja A – z ramką ozdobioną ornamentem.
Fig. 9. Page 216 of various typographical versions:
a. version A – with an ornamented frame.

Ryc. 9. Strona 216 różnych wersji typograficznych:
b. wersja B – z ramką bez ornamentu.
Fig. 9. Page 216 of various typographical versions:
b. version B – with an unornamented frame.

Inną hipotezę wysunęła Żurkowa¹⁹, która przypuszcza, że większość tekstu jest dziełem Loba, a stosunkowo niewielkich uzupełnień dokonał Skalski. Swoje rozumowanie opiera na różnicy pisowni żywej paginy (wiersza nad kolumną druku zawierającego numer księgi, np. „Księgi Pierwsze” lub „księgi pierwsze”). Część tekstu posiada wyrazy oznaczające numer księgi napisane dużą literą, część – małą. Autorka przypuszcza, że Skalski, przejmując niekompletny tekst od Loba, zastosował celowo odmienną pisownię żywej paginy, ażeby odróżnić wydrukowane przez siebie strony. W myśl tej interpretacji dziełem Loba jest prawie cały *Zielnik*, a spod prasy Skalskiego wyszło zaledwie około 400 stron w trzeciej, czwartej i piątej księdze, a także dodatek *O Żydzich*, karta tytułowa, dedykacja i rejestry.

W obecnej chwili trudno jednoznacznie przyznać zdecydowane pierwszeństwo którejś z powyższych hipotez. Rozumowanie Żurkowej wydaje się logiczne, ale oprócz analizy druku (dziesięciu zbadanych egzemplarzy) nie poparte jest żadnymi dowodami. Odnalezioną notatkę, sporządzoną ręką nieznanego autora, trudno traktować jako bezdyskusyjnie prawdziwą. Można przypuścić, że wersja A, bogatsza, wyszła z drukarni Skalskiego, który dysponował zapewne wyższymi funduszami, pochodzącymi z kasy królewskiej, niż Syreniusz rozpoczynający druk własnym nakładem w zakładzie typograficznym Loba. Zgadzałoby się to z odnalezionym zapisem.

REZULTATY POSZUKIWAŃ NASTĘPNYCH EDYCJI

Niektórzy bibliografowie podają informacje o następnych wydaniach *Zielnika* Syreniusza, pochodzących z 1632 r. i 1706 r. Wiadomość o edycji z 1632 r. pojawia się u Albrechta von Hallera, który w sławnej pracy *Bibliotheca Botanica* (1771) zamieszcza obok bardzo przekręconego cytatu wydania z 1613 r.²⁰ również następujące słowa: „Séguier: Warsov. anno 1632 8 vo”²¹. Autor najobszerniejszego, jak dotychczas, opracowania na temat życia i działalności Syreniusza, Henryk Szopowicz²² odnosi się krytycznie do tej informacji, sądząc, że jest ona wynikiem pomyłki. Mimo to, wiadomość o wydaniu z 1632 r. pojawia się u niektórych późniejszych bibliografów, jak np. u Koźmińskiego²³. Cytat rzekomego trzeciego wydania z 1706 r., z adnotacją „wątpliwe”, znajdujemy w bibliografii S. Estreichera, zatytułowany *Krótkie zebranie lekarstw domowych* (Kraków 1706. w 8ce),²⁴ a także w *Nowym Korbucie*²⁵. Autorka *Polskiej bibliografii zielarstwa*, M. Chmieleńska²⁶ przypuszcza, że „poza pierwszym wydaniem z r. 1613 nie zachował się w naszych bibliotekach ani jeden egzemplarz z późniejszych wydań”. Funkcjonowanie w literaturze powyższych, nie zweryfikowanych ostatecznie informacji, skłoniło autorów niniejszego studium do podjęcia prób sprawdzenia tezy o następnych wydaniach.

Wyniki poszukiwań potwierdziły przypuszczenia tych bibliografów, którzy wątpili w istnienie następnych edycji. Wydaje się, że żaden z przejranych

egzemplarzy *Zielnika* nie należy do drugiego, ani trzeciego wydania. Niestety, nie można stwierdzić tego z całą pewnością, ponieważ 43 (53 %) czyli ponad połowa przejranych ksiąg nie posiada zachowanej karty tytułowej, ani kolofonu, na których odnotowane są daty wydania. Ogólny charakter tekstu zbadanych ksiąg, identyczny z pierwszym wydaniem, oraz ich format (*folio*) wskazują, że nawet egzemplarze pozbawione daty należą do pierwszego wydania. W myśl istniejących informacji, następne edycje powinny mieć charakter książek niewielkiego formatu (*octavo*), o tekście znacznie skróconym w stosunku do oryginału.

W świetle powyższych stwierdzeń zagadkowy charakter mają dwa egzemplarze zachowane w Warszawie. Pierwszy z nich, znajdujący się w Muzeum Literatury²⁷, posiada kartę tytułową opatrzoną datą „1674”, umieszczoną również na grzbiecie skórzanej oprawy. Bliższa analiza wykazuje jednak, że pierwsze 20 stron książki są ręczną kopią bardzo wysokiej jakości, na pierwszy rzut oka trudną do odróżnienia od oryginału (papier posiada znak wodny z rysunkiem pucharu stojącego na trzech księgach). Kolofon zdradza prawdziwą datę publikacji („1613”), można więc przypuszczać, że kopista uwiecznił na sporządzonej przez siebie karcie tytułowej datę jej wykonania.

W zbiorach Biblioteki Narodowej znajduje się egzemplarz²⁸, posiadający na wklejce przedniej oprawy ręczny wpis: „Wydanie drugie”. Całość książki pozostaje w dość dobrym stanie, uszkodzona jest jedynie tekturowa oprawa oraz rejestry nazw roślin. Brakujący rejestr lekarstw uzupełniono częściowo rękopisem. Karta tytułowa zachowała się częściowo, z niewyraźną datą („1613”), nie przetrwał natomiast kolofon. Rysunek na karcie tytułowej wykazuje różnice w stosunku do pozostałych egzemplarzy: inny jest sposób pisania niektórych liter, szczególnie nazwisko Syreniusza, z literami ozdobionymi licznymi zawijasami, inny (wyraźniejszy) jest też krój czcionek na mapie (Ryc. 10). Dość duża precyzja rysunku oraz widoczny na brzegach prawdopodobny odcisk płyty zdają się świadczyć, że mamy do czynienia z miedziorytem (a nie drzeworytem, jak to jest w pierwotnej wersji). Pozostała część *Zielnika* jest identyczna z innymi egzemplarzami. Zestawiając powyższe cechy druku, należy przypuścić, że mamy do czynienia w tym przypadku z inną wersją karty tytułowej. O istnieniu takich wersji pisze Estreicher, zaznaczając jednocześnie, że nie miał w ręku podobnego egzemplarza²⁹. Ponieważ pozostałe cechy druku nie odpowiadają żadnej z cech, którymi powinno się charakteryzować drugie, wspomniane przez bibliografów wydanie, trzeba przyjąć, że ręczny wpis na okładce o drugiej edycji jest błędny.

PRZYPUSZCZALNY EGZEMPLARZ WYDAWCY

W Bibliotece Kórnickiej PAN³⁰ znajduje się egzemplarz *Zielnika*, posiadający na wklejce tylnej oprawy ręczny wpis: „Skonczony w Krakowie Anno 1612, 3 Mense Septembri Hora 12”. Brak wiadomości o autorze wpisu, ale można

Ryc. 10. Częściowo zniszczona karta tytułowa w egzemplarzu znajdującym się w Bibliotece Narodowej, sygn. XVII. 4. 2661. Prawdopodobnie miedzioryt – inna wersja w porównaniu do najczęściej spotykanej (por. ryc. 7).
 Fig. 10. A partly damaged title page of the copy at the National Library, no. XVII.4.2661. This is probably a copperplate; this version of the title page differs from the most frequently found (cf. fig. 6).

przypuścić, że jest nim albo wydawca Joannicy, albo drukarz Skalski. Stara pieczętka Biblioteki PAU wskazuje na krakowskie pochodzenie książki. W świetle tej informacji należałoby przyjąć, że druk tekstu *Zielnika* został ukończony już 3 września 1612 r., podczas gdy całość pracy, łącznie z rejestrami i dedykacją, opuściła prasę drukarską w marcu 1613, o czym informuje data na kolofonie.

GLOSZY NA KARTACH ZIELNIKA

Ponad połowa przejranych egzemplarzy posiada różnego typu glosy, najczęściej w postaci not marginalnych, zapisków na wklejkach oprawy, czy też uwag w różnych miejscach tekstu. Obok wpisów własnościowych, które zdarzają się najczęściej, można spotkać zapisy innej treści. Przede wszystkim – umieszczane obok rycin nazwy roślin, w języku polskim i łacińskim³¹, a nawet – rosyjskim i greckim³². Na szczególną uwagę zasługuje *Zielnik* znajdujący się w Bibliotece Jagiellońskiej³³, posiadający na marginesach zapisane ołówkiem linneuszowskie, łacińskie nazwy gatunków. O ich pochodzeniu informuje nota zapisana na s. 1 nlb.: „Ten druk powinien być zachowany, bo go używał Berdau [wykonując oznaczenia] roślin użyte w botanice szczególnej Czerwiakowskiego. J. Rostański”. Uwaga ta, zapisana przez znakomitego historyka botaniki z przełomu wieków, który osobiście znał Czerwiakowskiego, jest niezwykle cenna, ponieważ podaje nieznaną z innego źródła informację o tym, że autor *Botaniki szczególnej* (Kraków, t. 1–6, 1849–1863) opisując rośliny użytkowe świata, oparł się na oznaczeniach roślin z Syreniusza, robionych przez jego asystenta, florystę Feliksa Berdaua. Czasem opisom gatunków towarzyszą uwagi na temat ich użytkowania, jak np. notatka obok ryciny kotewki orzecha wodnego: „Orzech Wodny ktury [sic!] Warzony barzo dobry”³⁴, czy zapis obok drzeworytu przedstawiającego żyto – „Kto ma Żytko To ma wszystko”³⁵. Niekiedy dopisywano ręcznie w części wstępnej uzupełnienia dzieła o zupełnie nowe informacje. Przykładem może być *Zielnik* zachowany w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, który w miejsce brakujących kart początkowych zawiera rękopis z następującymi rozdziałami: *Przydatek kwiatów ogrodowych cudzoziemskich z nazwiskami jeho* (sic!) (s. 3 nlb.), *O własnościach przyrodzonych drzew – z Marcina z Urzędowa* (s. 6 nlb.), *O kruszczach i innych rzeczach do Apteki należących* (s. 4 nlb.), *Rodzaje zwierząt* (s. 3 nlb.), *O Likworach Rożnych* (s. 1/2 nlb.), *Aptekarskie niektóre nazwiska* (s. 1/2 nlb.) i *O Ziołach Pryncypialniejszych z ich skutkami* (s. 1 nlb.)³⁶.

W przypadku rękopiśmiennych uzupełnień druku spotykamy czasem datę sporządzenia rękopisu i nazwisko autora, albo dane na temat konserwacji. Jeden z egzemplarzy w Bibliotece PAN w Krakowie³⁷ posiada na wklejce tylnej oprawy ręczny wpis: „Dzieło niniejsze, przejrane, podklejone i dopisane z Exemplarza Wielmożnego Podwysockiego – a zdane właścicielowi Wielmożnemu Kreme rowi, 15/17 Grudnia 1862 r., Kazimierz Podolski”. O renowacji *Zielnika*

przechowywanego w Bibliotece Narodowej³⁸ informuje nas kilka notatek, m.in. na s. 853 pionowy wpis między szpaltami: „Herbarz Pana Szymona Jakubowskiego Cerulika Lubelskiego Reparowany Roku Panskiego 1726” oraz na s. 1002: „Roku Panskiego 1726 Szymon Jakubowski Ten Herbarz dał Reparować swą ręką luminował” (rzeczywiście, drzeworyty są iluminowane, ale wyjątkowo niestaranie).

Świadomi znaczenia księgi jako dokumentu trwającego dłużej niż życie ludzkie, czytelnicy zapisywali czasem w wolnych miejscach swoje refleksje, z nadzieją na ich przetrwanie. Jeden z kopistów ręcznego rejestru lekarstw zakończył pisanie sentencją: „Panie Boże uzdrow nas, lekarstwo nie wiele Bez Twej Pomocy Zdrowia daje w ludzkim ciele”³⁹. Na końcu *Zielnika* zachowanego w Głównej Bibliotece Lekarskiej im. S. Konopki w Warszawie⁴⁰ znajduje się wprawiona strona z tekstem zawierającym uwagi o ziołolecznictwie: „[Człowiek] nie jest już właściwym Człowiekiem we swym Plemieniu pradziadów swej Ziemi, ale jest już pomieszany z krwią obcą, przez Co i lekarstwa nie mają tej władzy jakimi dawni leczyli [...]. [podpisane:] Jan Seydlit”.

WŁAŚCICIELE ZIELNIKA W ŚWIETLE ZACHOWANYCH NOT PROWENIENCYJNYCH

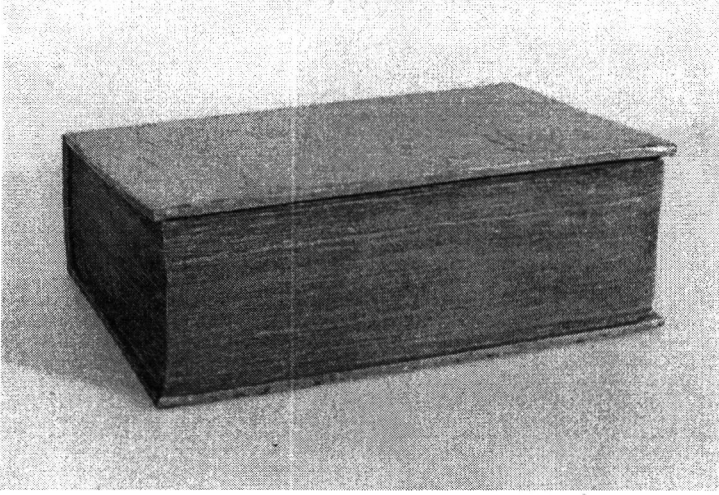
Właściciele *Zielnika* bardzo często utrwalali na jego kartach swe nazwiska, które możemy dziś odczytać na wklejkach oprawy, obok tytułów rozdziałów, na marginesach tekstu, a nawet – wpisane pionowo między szpaltami. Znakiem czasów późniejszych są pieczęcie księgozbiorów prywatnych lub instytucji. Z informacji tych możemy wywnioskować, że *Zielnik* był ozdobą bibliotek najszlawniejszych rodów magnackich, Branickich⁴¹, Czapskich⁴² (Ryc. 11), Czartoryskich⁴³, Potockich⁴⁴, Raczyńskich⁴⁵ (Ryc. 12), Radziwiłłów⁴⁶, Rzewuskich⁴⁷, Sanguszków⁴⁸. Wiele zachowanych ksiąg należało do członków rodzin szlacheckich, właścicieli majątków, rozsianych w różnych regionach Rzeczypospolitej, o czym świadczą takie wpisy jak: „Księgozbiór Celińskich z Cekowa”⁴⁹, czy „Tadeusz Dzierżykraj z Chomęcic Morawski”⁵⁰. Przetrwało kilka egzemplarzy należących teraz lub w przeszłości do bibliotek klasztornych, np. zakonu bernardynów⁵¹, cystersów⁵², jezuitów⁵³, kapituły grecko-katolickiej⁵⁴, misjonarzy⁵⁵, warszawskiego zboru ewangelickiego⁵⁶. Spotykamy też pojedyncze egzemplarze będące niegdyś własnością mieszczan, lekarzy, księży, uczonych. W tej ostatniej grupie znaleźli się: botanik Jan Zabłocki (1894–1978)⁵⁷, farmaceuta i botanik Jan Muszyński (1884–1957)⁵⁸, florystka Maria Hempel (1834–1904)⁵⁹, profesor chirurgii Ludwik Bierkowski (1801–1860)⁶⁰, a także etnograf i przyrodnik Seweryn Udziela (1857–1937)⁶¹, twórca Muzeum Etnograficznego w Krakowie.

Czasem z wpisów proveniencyjnych dowiadujemy się czegoś więcej o losach księgi, np. o przekazaniu jej w darze, czy w zapisie testamentalnym. Na wklejce

oprawy *Zielnika* przechowywanego w Bibliotece PAN w Krakowie⁶² przetrwał wpis: „Dzieło to zostało ostatnią wolą Marii Kopernickiej przekazane Bibliotece PAU. 22 XII [19]49”. Zdarzają się informacje o zakupie książki, jak np. „Niniejsze Dzieło nader dziś rzadkie, dnia 14/4 [18]42 Kupione zostało z Upoważnienia JW Rektora Akademii Duchownej RK Warszawskiej z Etatu za Rok b. 1842 za złp. 180 [...] od P. Lottich”⁶³ lub „Herbarz Doktora Szymona Syreniusza kupiłem od Pana Marcela (?) Sommer mego siostrzeńca, Zielnik niekompletny Syreniusza otrzymałem pokwitowanie w Warszawie, dan 13/4 Aprilla 1874 i od dnia dzisiejszego jest moją własnością”⁶⁴. Niektóre wpisy własnościowe pokazują, że *Zielnik* przechodził z pokolenia na pokolenie, jak w przypadku egzemplarza Marii Hempel⁶⁵. O tym, jak w niektórych rodzinach było ono cenione, świadczy akt przekazu egzemplarza Ludwika Bierkowskiego Poznańskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk⁶⁶, podpisany przez syna Ludwika, Kazimierza: „Z powyższych słów Ś.P. Ojca naszego widząc, jak niniejszy egzemplarz szacownego dzieła tego był ceniony – widząc go od lat dziecinnych, ile w domu naszym Księga ta była szanowaną [...]. Mniemamy, że zupełnie w myśl Ś. P. Ojca naszego postąpimy, aby Dzieło to w znaczniejszym Księgozbiornie Polskim na Ojczyściej Ziemi schronienie znalazło [...]”.

Podsumowując poszukiwania zachowanych egzemplarzy *Zielnika* Syreniusza, warto zestawić ich najważniejsze rezultaty. Przyniosły one przede wszystkim dane o przetrwaniu na ziemiach polskich i krajach ościennych co najmniej 94 ksiąg, czyli ok. 9 % pierwotnego nakładu. Spośród 81 przejranych egzemplarzy stosunkowo niewiele (25 tj. 30 %) zachowało się w stanie nienaruszonym. W dużej części ksiąg brakuje karty tytułowej oraz kolofonu. Z tego powodu trudno z całą pewnością wypowiedzieć się na temat następnych wydań. Cechy typograficzne przeglądniętych egzemplarzy wskazują jednak, że wszystkie należą do pierwszej edycji. Potwierdzają się w ten sposób hipotezy tych badaczy, np. Szopowicza, którzy kwestionują istnienie następnych wydań. Przypuszczenie to znajduje pełne uzasadnienie w sytuacji nauki polskiej XVII i XVIII w. Upadek dyscyplin przyrodniczych, brak zainteresowania dla prac niezaangażowanych politycznie lub religijnie, tworzyły tło niesprzyjające wznowieniu *Zielnika*. Nieoczekiwane rezultaty przyniosła analiza zapisów własnościowych, ponieważ wykazała, że zachowane książki pochodzą w dużej części z bibliotek księżęcych, szlacheckich i klasztornych. Stosunkowo mało zbadanych egzemplarzy należało do lekarzy i farmaceutów, głównych niegdyś użytkowników *Zielnika*. Świadczą o tym katalogi siedemnastowiecznych księgozbiorów krakowskich, z których wynika, że dzieło Syreniusza znajdowało się przede wszystkim w zbiorach lekarzy, aptekarzy, łaźniowników i kupców⁶⁷. Być może te właśnie książki, do których zaglądano najczęściej, wpisywano na ich marginesach własne recepty, czy uwagi o własnościach ziół, uległy najszybciej zniszczeniu, i z tego powodu nie przetrwały do dzisiejszego dnia.

Dwudziestowiecznemu badaczowi pochylającemu się nad kilkusetletnimi egzemplarzami *Zielnika* Syreniusza, nasuwa się kilka ogólniejszych uwag.

Ryc. 11. Egzemplarz *Zielnika* ze zbiorów rodziny Czapskich. Kraków, Muzeum Narodowe, Oddział Czapskich, sygn. MNK-XVII-12: b. ex libris Czapskich.

Fig. 11. A copy of *Zielnik* from the Czapski family collection. Cracow, National Museum, Oddział Czapskich [The Czapski Family Division], no. MNK-XVII-12: b. the Czapski family ex libris.

Ryc. 11. Egzemplarz *Zielnika* ze zbiorów rodziny Czapskich. Kraków, Muzeum Narodowe, Oddział Czapskich, sygn. MNK-XVII-12: b. ex libris Czapskich.

Fig. 11. A copy of *Zielnik* from the Czapski family collection. Cracow, National Museum, Oddział Czapskich [The Czapski Family Division], no. MNK-XVII-12: b. the Czapski family ex libris.

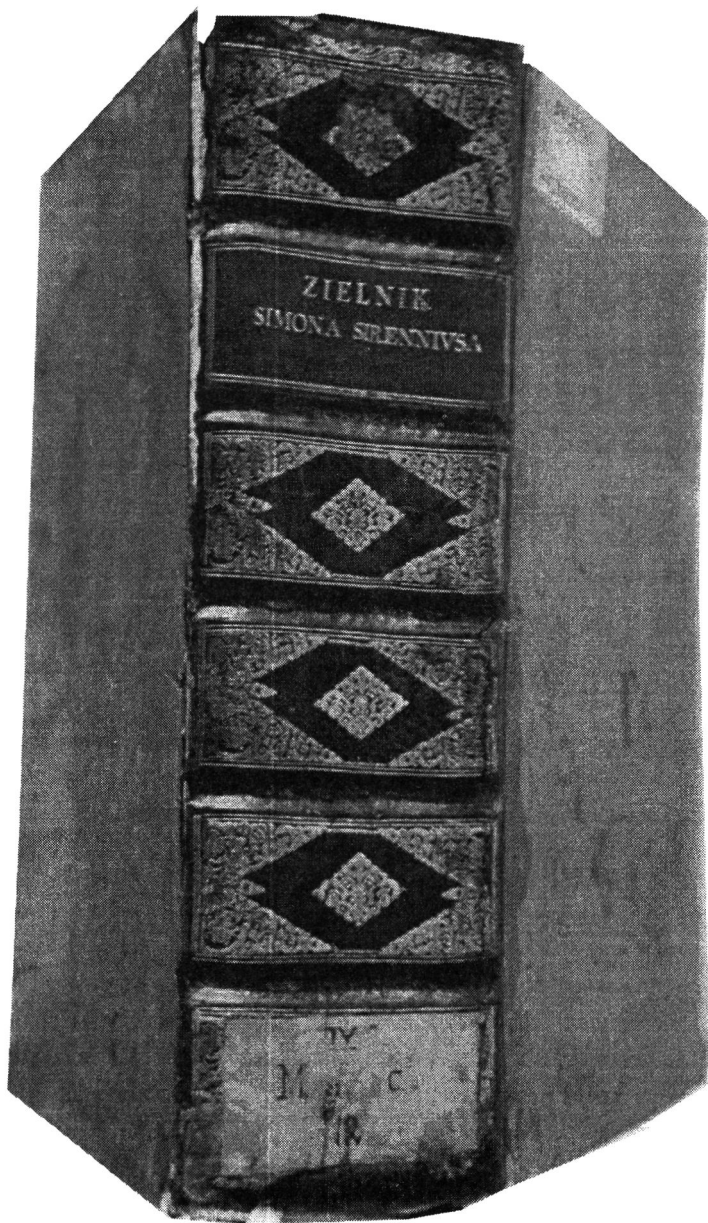

Ryc. 12. Egzemplarz *Zielnika* należący niegdyś do rodziny Raczyńskich. Poznań, Biblioteka Publiczna im. E. Raczyńskiego, sygn. IV Mc 12:

a. widok całej książki oprawnej w brązową skórę.

Fig. 12. Acopy of *Zielnik* which once belonged to the Raczyński family. Poznań, Biblioteka Publiczna im. E. Raczyńskiego [The E. Raczyński Public Library], no. IV Mc 12:

a. view of the whole book bound in brown leather.

Ryc. 12. Egzemplarz *Zielnika* należący niegdyś do rodziny Raczyńskich. Poznań, Biblioteka Publiczna im. E. Raczyńskiego, sygn. IV Mc 12: b. grzbiet.
Fig. 12. Acopy of *Zielnik* which once belonged to the Raczyński family. Poznań, Biblioteka Publiczna im. E. Raczyńskiego [The E. Raczyński Public Library], no. IV Mc 12: b. spine.

W przeciwieństwie do dzisiejszych publikacji naukowych, które są jedynie nośnikami informacji, materialnymi dowodami przekazu myśli autora, treści jakie niosą te renesansowe księgi o przyrodzie są bardziej złożone. Niektóre egzemplarze, ozdobione pięknymi, tłoczonymi oprawami, mają charakter dzieł sztuki, wywołujących przeżycia natury estetycznej. Długość ich trwania sprawiła, że każda z ksiąg była niemyym świadkiem wydarzeń, zapisywanych na marginesach i okładkach ręką czytelnika lub pośrednio – destrukcyjną dłonią czasu, w postaci nadpalonych kart, urwanych grzbietów, rozpadających się okładek. Stąd też każdy z zachowanych egzemplarzy *Zielnika*, nacechowany piętnem własnego, indywidualnego losu, ma niepowtarzalną wartość.

Przypisy

¹ Słowo „zielnik” (herbarium) stosowane dziś na określenie zbioru zasuszonych roślin, oznaczało w czasach Renesansu drukowaną, ilustrowaną księgę o roślinach, zwaną czasem również herbarzem (od łacińskiego słowa „herba” – ziele).

² A. A r b e r : *Herbals. Their origin and evolution. Third edition with an introduction and annotations by W.T. Stearn.* Cambridge 1988; A.G. M o r t o n : *History of Botanical Science.* London 1981 s.115–164.

³ Spośród obszerniejszych prac poświęconych Syreniuszowi i jego dziełu należy wymienić : A. G r a b o w s k i : *Szymon Syreniusz.* W : *Starożytności historyczne polskie* [...]. T. 1. Kraków 1840 s. 404–413, tabl. 1; H. E. S z o p o w i c z : *Vita Simonis Syrennii Sacrani atque therapeutico-bibliographica illius medico-botanici operis disquisitio* [...]. Cracoviae 1841 ss. 6 nlb., 52; J. K o ł o d z i e j c z y k : *Szymon Syreniusz i jego „Zielnik”*. „Ziemia” 1927 T. 12 nr 8 s. 123–127; M. S a w i c k a : *Szymon Syreński i jego dzieło.* „Wszechświat” 1958 nr 2 s. 43–47; W. O c h m a ń s k i : *Staropolskie herbarze i zielniki jako źródło do dziejów roślin uprawnych.* „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1967 ser. B z. 13 s. 3–29; R. Ż u r k o w a : *Wokół Zielnika Szymona Syreniusza.* „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1985 R. 30 s.169–183.

⁴ Archiwum UJ, rkps.18 s. 398–399, 409, 414–417.

⁵ H. B a r y c z : *Joannicy Gabriel* (ok.1565–1613). W: *Polski słownik biograficzny.* T. 11, 1964–1965 s. 247–249; K. N e u b e r g : *Gabriel Joannicy – Przeworszczanin mało znany.* „Rocznik Przemyski” 1990 T. 27 s. 421–438.

⁶ K. L e p s z y : *Anna Wazówna, królowna szwedzka (1568–1625).* W : *Polski słownik biograficzny.* T 1. Kraków 1935 s. 133–134; A. Z e m a n e k : *Odnalezienie prawdopodobnych śladów pierwszego polskiego zbioru zasuszonych roślin królowny Anny Wazówny.* zob. s. 197–205

⁷ „Wszakże gdy potym da Pan Bóg wynidą drugie księgi nagotowane, z druku, ponowić się będzie mógł tenże Rejestr ze wszystkim dokładem”, tekst Joannicego na początku rejestru lekarstw pt. *Rejestr Lekarstw i Rzeczy innych wielu : w Zielniku D. Symona Syreniusza Medyka Akademiej Krakowskiej opisanych.*

⁸ R. Ż u r k o w a , dz.cyt. s.179.

⁹ Rękopis pt. *Historia tego Egzemplarza Zielnika Szymona Syreniusza*, s. 4 nlb., dołączony na początku egzemplarza, znajdującego się w Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, sygn. 5162 III.

¹⁰ Np. w egzemplarzu znajdującym się w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego (sygn. 714. 300) dopisano ręcznie rejestr nazw łacińskich i polskich wraz z datą : „Anno 1682”.

¹¹ Ryciny w egzemplarzu, znajdującym się w Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (sygn. 5162 III), iluminowane są na bardzo wysokim poziomie, w przeciwieństwie do rycin *Zielnika* z Biblioteki Narodowej (sygn. XVII. 4. 671) kolorowanych bardzo niestarannie.

¹² Sygn. IV 311400

¹³ Kraków, Muzeum Narodowe, Oddział Czapskich, sygn. MNK-17-3162.

¹⁴ Pełny opis bibliograficzny *Zielnika* wraz z opisem karty tytułowej zamieszczają: S. E s t r e i c h e r (*Bibliografia polska* Og. zb. T. 30, Cz. 3. T. 9 1934 s. 172–174) oraz M. C h m i e l i ń s k a (*Polska bibliografia zielarstwa za okres od początku XVI wieku do roku 1940*. Warszawa 1954 s. 83–85).

¹⁵ P. A. M a t t i o l i : *Commentarii in libros sex Pedacii Dioscoridis Anazarbei de Medica Materia*. Wyd. 1 –Venetiis 1554.

¹⁶ J. S i n i a r s k a – C z a p l i c k a : *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*. W : *Książka w dawnej kulturze polskiej*. T. 15 1969 s. 19, tabl. 197.

¹⁷ R. Żurkowa, dz. cyt. s. 176–177.

¹⁸ Sygn. XVII. 4. 1907.

¹⁹ R. Ż u r k o w a, dz. cyt. s. 174–175.

²⁰ „Simonis Syrennii Hieynik herbarsem Zicyzka Leciuskiego Zowia. Cracov. anno. 1613.” (A. von H a l l e r : *Bibliotheca Botanica* [...]. T 1. Tiguri 1771 s. 413).

²¹ Haller zaczerpnął zapewne cytata z pracy J. F. S é g u i e r a : *Bibliotheca botanica, sive Catalogus auctorum et librorum* [...]. Hagae 1740.

²² H. S z o p o w i c z, dz. cyt., s. 25.

²³ S. K o ś m i ń s k i : *Syreński Szymon (Syrenius Sacranus)*. W : *Słownik lekarzów polskich*. Warszawa 1888 s. 491.

²⁴ S. E s t r e i c h e r, dz. cyt. s. 172.

²⁵ R. P o l l a k : *Syreński Szymon (ok. 1540–1611)*. W: *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*. Instytut Badań Literackich. Warszawa 1965 s. 303.

²⁶ M. C h m i e l i ń s k a, dz. cyt. s. 85.

²⁷ Sygn. SD 3501.

²⁸ Sygn. XVII. 4. 2661.

²⁹ S. E s t r e i c h e r, dz. cyt. s. 173 : „Podobno mają istnieć egzemplarze z drobnymi odmianami na tytule od powyżej opisanego, ale takich nie widziałem (znam cztery, z tych dwa bez k. tyt.).

³⁰ Sygn. 310391.

³¹ Np. w egzemplarzach znajdujących się w Bibliotece Jagiellońskiej (sygn. III 58693), czy w Muzeum Etnograficznym w Krakowie (sygn. 4/23).

³² Egzemplarz (sygn. IV Mc 12) w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. E. Raczyńskiego w Poznaniu.

³³ Sygn. III 58694.

³⁴ Biblioteka Seminarium Metropolitalnego Archidiecezji Warszawskiej, egzemplarz o sygnaturze P. 69. 4 (11. 310), s. 1274.

³⁵ W egzemplarzu znajdującym się w Bibliotece Narodowej, sygn. XVII. 4. 671, s. 913).

³⁶ Egzemplarz (sygn. 714. 307) posiada również wpis : *Zielnik ten [...] sprowadzony z Krakowa przez Ks. Kazimierza Brześciańskiego, Plebana Rembert. Roku 1780. Kosztował # 12.*

³⁷ Sygn. 4255.

³⁸ Sygn. XVII. 4. 47.

³⁹ Biblioteka Jagiellońska, sygn. III 58694.

⁴⁰ Sygn. 60. 005.

⁴¹ Wrocław, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sygn. XVII. 19 275.

⁴² Kraków, Muzeum Narodowe, Oddział Czapskich, sygn. MNK-XVII-12.

⁴³ Kraków, Biblioteka Czartoryskich, Fundacja Książąt Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie, sygn. III 44682.

⁴⁴ Warszawa, Biblioteka Narodowa, sygn. XVII. 4. 2661; Biblioteka Główna Miasta Stołecznego Warszawy, sygn. XVII. 3. 659.

⁴⁵ Poznań, Biblioteka Publiczna Im. E. Raczyńskiego, sygn. IV Mc 12.

⁴⁶ Toruń, Biblioteka Uniwersytetu im. M. Kopernika, sygn. 7. III. 946.

⁴⁷ Tarnów, Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Słowackiego, sygn. MBP/SD/242.

⁴⁸ Poznań, Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, sygn. III 392554, w rękach rodziny Sanguszków znajdował się również przez pewien czas egzemplarz Rzewuskich, przechowywany w Tarnowie.

⁴⁹ Muzeum Narodowe, sygn. XVII 4 SD 4077.

⁵⁰ Biblioteka Instytutu Botaniki UJ i PAN, sygn. St. Dr. Syreniusz.

⁵¹ Kraków, Biblioteka Prowincji O.O. Bernardynów, sygn. XVII P-436.

⁵² Kraków, Biblioteka Opactwa Cystersów, sygn. III 1434.

⁵³ Katowice, Biblioteka Śląska, egzemplarz (sygn. III 224137) z adnotacją „Soc. Jesu Collegii Gnesn”.

⁵⁴ Lublin, Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, egzemplarz (sygn. P XVII 622) z zapisem: „Bibliotheca Capituli Ritus graeco-catholici Premisliensis”.

⁵⁵ Wrocław, Biblioteka Akademii Medycznej, egzemplarz (sygn. S 72 IV) zawierający ekslibris z napisem „Ex libris Congregat. Missionis Domus Stradome ad Cracoviam”.

⁵⁶ Warszawa, Biblioteka SGGW-AR, egzemplarz (sygn. 714. 303) zawiera pieczęć: „Własność Biblioteki Zboru Ewangelicko-Reformowanego Warszawskiego”.

⁵⁷ Toruń, Biblioteka Uniwersytetu im. M. Kopernika, w egzemplarzu (sygn. Pol. 7. III. 1208) znajduje się pieczęć : „Z księgozbioru prof. J. Zabłockiego”.

⁵⁸ Egzemplarz (sygn. 952) w Muzeum Farmacji Collegium Medicum UJ, z dedykacją: „Prof. Jan Muszyński Okręgowej Izbie Lekarskiej [...], Łódź, 13 grudnia 1948”.

⁵⁹ Egzemplarz w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. H. Łopacińskiego w Lublinie (sygn. P-17, F-71) posiada zachowany rejestr właścicieli : 1. Jakub Hadziemba, konsyliarz trybunału lwowskiego, 2. Gertruda Wierzbicka, wnuczka poprzedniego właściciela, 3. Jakub Bogdanowicz, właściciel dóbr Puchaczowa, 4. Józefina Liniewska, bratanica Bogdanowicza, 5. Aleksander Staniszewski, bratanek Liniewskich, 6. Maria Hempel.

⁶⁰ Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, sygn. III 5162. Na początku egzemplarza dołączony jest 8-stronicowy rękopis zatytułowany: *Historia tego Egzemplarza Zielnika Szymona Syreniusza*, pisany przez Ludwika Bierkowskiego, z dnia 16 sierpnia 1840 oraz czterostronicowy akt darowizny księgi Poznańskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk, podpisany przez syna Ludwika, Kazimierza, w dniu 20 czerwca 1876. Zob. artykuł A. Zemanek s.

⁶¹ Kraków, Muzeum Etnograficzne, egzemplarz o sygnaturze 4/23 posiada na wielu stronach owalną pieczętkę z napisem : „Seweryn Udziela”.

⁶² Sygn. Cim. 4151.

⁶³ Warszawa, Biblioteka Seminarium Metropolitalnego Archidiecezji Warszawskiej, w egzemplarzu o sygnaturze sygn. P. 83.1 (11. 625).

⁶⁴ Warszawa, Główna Biblioteka Lekarska im. Stanisława Konopki, w egzemplarzu o sygnaturze 60. 005 – ręczny wpis na s. 21.

⁶⁵ Zob. przyp. 59.

⁶⁶ Zob. s. przyp. 60.

⁶⁷ R. Ż u r k o w a, dz. cyt. s. 181–182.

*Aneks*EGZEMPLARZE ZIELNIKA SYRENIUSZA
ZACHOWANE W POLSCE I KRAJACH ȦŚCIENNYCH

Spis skrȦtȦw:

egz. –egzemplarz

kompl. –kompletny

niekompl. –niekompletny

uszkodz. –uszkodzony

uzup. –brakujȦce strony uzupełnione rȦkopisami

POLSKA

Gdańsk

Biblioteka Gdańska PAN: 3 egz.: 491/54 – uszkodz.; 3820/78 – kompl.; Ub 2370 – kompl.

Katowice

Biblioteka Śląska: 1 egz.: III 224 137 – niekompl., uszkodz

Kielce

Muzeum Narodowe: 1 egz.: BMNKI 13 074 – niekompl., uszkodz.

Kórnik

Biblioteka Kórnicka PAN: 3 egz.: 329 – kompl.; 310 385 – niekompl., uzup.; 310 391 – niekompl., uzup.

Kraków

Biblioteka Czartoryskich. Fundacja KsiȦżȦt Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie: 1 egz.: III 44 682 – niekompl.

Biblioteka Instytutu Botaniki UJ i PAN: 1 egz.: St. Dr. Syreniusz – niekompl., uzup.

Biblioteka Jagiellońska: 7 egz.: III 392 553 – niekompl., uzup.; III 392 554 – kompl., uzup.; III 392 690 – niekompl., uszkodz.; III 58 693 – kompl., uzup.; III 58 694 – niekompl., uzup.; IV 311 399 – niekompl., uzup.; IV 311 400 – kompl., uszkodz.

✓ Biblioteka Opactwa CystersȦw: 1 egz.: III 1 434 – niekompl., uzup.

✓ Biblioteka PAN: 3 egz.: 4 255 – niekompl., uzup.; Cim. 4 151 – kompl., uzup.; St. Dr. 4 396 – niekompl., uszkodz., uzup.

✓ Biblioteka Prowincji O.O. BernardynȦw: 1 egz.: XVII P-436 – kompl., uszkodz.

Muzeum Etnograficzne: 1 egz.: 4/23 – niekompl., uzup.

Muzeum Farmacji Collegium Medicum UJ: 2 egz.: 952 – niekompl., uzup.; 5 384 – kompl., uzup.

Muzeum Narodowe, Oddział Czapskich: 7 egz.: MNK-XVII-12 – kompl.; MNK-XVII-13A – niekompl., uzup.; MNK-XVII-3161 – niekompl., uzup.; MNK-XVII-3162 – niekompl., uzup.; MNK-XVII-3163 – fragmenty ks. 1, 2, 3, 4, 5, uszkodz.; K-XVII-3164 – fragmenty ks. 1, 2, 3, 4, 5, uszkodz.; MNK-XVII-3165 – ks. 5, uszkodz.

Lublin

Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: 3 egz.: XVII 1504 – kompl., uzup.; XVII 1822 – niekompl., uszkodz.; P XVII 622 – niekompl., uzup.

Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego: 1 egz.: P-17, F-71 – niekompl., uszkodz., uzup.

Łódź

Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego: 1 egz.: 1 022 827 – niekompl.

Płock

Towarzystwo Naukowe Płockie, Biblioteka im. Zielińskich: 3 egz.: XVII 730 – niekompl., uszkodz.; XVII 844 – niekompl.; XVII 2 122 – niekompl., uszkodz.

Poznań

Biblioteka Akademii Medycznej: 1 egz.: SD II 512.

Biblioteka Główna Uniwersytetu im. A. Mickiewicza: 4 egz.: SD-III-162 – niekompl., uszkodz.; SD-III-6723⁶⁸; SD-III-7914; SD-IV-1313.

Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk: 4 egz.: 61734 – niekompl., uszkodz., uzup.; III 5162 – kompl. (skompletowany w XIX w. z luźnych kart); III 61 839 – niekompl., uszkodz.; III 392 554 – niekompl., uzup.

Miejska Biblioteka Publiczna im. Edwarda Raczyńskiego: 1 egz.: IV Mc 12 – niekompl., uzup.

Puławy

Centralna Biblioteka Rolnicza, Oddział w Puławach: 2 egz.: 22069 – niekompl., uzup.; 47560 – niekompl., uzup.

Tarnów

Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Słowackiego: 1 egz.: MBP/SD/242 – kompl.

Toruń

Biblioteka Uniwersytetu im. M. Kopernika: 3 egz.: 7. III. 946 – kompl.; Pol. 7. III. 1208 – kompl., uzup.; Pol. 7. IV. 41 – niekompl., uszkodz.

Warszawa

⁶⁸ Dla egzemplarzy, których w czasie kwerendy 1994–1996 nie udało się przeglądać, podano same sygnatury, bez dodatkowych adnotacji.

Biblioteka Główna Miasta Stołecznego Warszawy: 3 egz.: XVII. 3. 653 – prawie kompl., uszkodz.; XVII. 3. 659 – kompl., uzup.; XVII. 3. 662 – niekompl.

Biblioteka Instytutu Botaniki Uniwersytetu Warszawskiego: 1 egz.

Biblioteka Narodowa: 8 egz.: XVII. 4. 47 – ks. 5 i fragmenty ks. 4, uszkodz., uzup.; XVII. 4.671 – niekompl., uszkodz, uzup.; XVII. 4. 672 – niekompl., uszkodz. uzup.; XVI. 4.1182 – niekompl., uszkodz.; XVII. 4.1907 – niekompl., uszkodz., uzup.; XVII. 4. 2661 – niekompl., uszkodz., uzup.; XVII. 4. 3198 – kompl.; XVII. 4. 3661 – niekompl., uzup.; W. 3115.

Biblioteka Seminarium Metropolitalnego Archidiecezji Warszawskiej: 2 egz.: P. 83. 1 (11. 625) – kompl.; P. 69. 4 (11. 310) – niekompl., uszkodz, uzup.

Biblioteka SGGW-AR: 1 egz.: 51–882 – niekompl.

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego: 4 egz.: 714. 296 – niekompl., uzup.; 714. 300 – niekompl., uszkodz.; 714. 303 – niekompl., uszkodz.; 714.307 – niekompl.

Główna Biblioteka Lekarska im. Stanisława Konopki: 2 egz.: 60. 005 – niekompl., uzup.; 60. 016 – kompl.

Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza: 1 egz.: SD 3501 – kompl. uzup.

Muzeum Narodowe: 1 egz.: XVII 4 SD 4077 – niekompl., uzup.

Wejherowo

Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej: 1 egz.: S-III-549 – niekompl.

Wrocław

Biblioteka Akademii Medycznej: 1 egz.: S 72 IV – kompl.

Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego: 1 egz.: 557 471 – kompl.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich: 4 egz.: XVII. 15 823 – kompl.; XVII. 19 275 – kompl.; XVII. 19 276 – niekompl.; XVII. 19 473 – niekompl.

Zakroczym

Biblioteka O. O. Kapucynów: 1 egz.: XVII P-333.

LITWA

Troki (Trokai)

Muzeum Zamkowe na Jeziorze Galve – 1 egz.

ROSJA

Petersburg

Instytut Botaniki Rosyjskiej Akademii Nauk – 2 egz.: 1 egz. oprawny w 2 tomy: t 1 (ks. 1–3), t 2 (ks. 4–5) oraz egz. 10 43 .

UKRAINA

Kijów

Centralna Naukowa Biblioteka im. W. Wiernackiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy
– 3 egz.: P 2096 – niekompl., uzup.; UH-503 – niekompl., UH-358 – skompl.

Krzysztof Rostański, Alicja Zemanek

„HABENT SUA FATA LIBELLI” – REMARKS ON THE COPIES OF *ZIELNIK*
[THE HERBAL] (1613) BY SYRENIUSZ PRESERVED IN POLAND

Zielnik [The Herbal] by Syreniusz – *opus magnum* of Polish Renaissance botanical literature, written ca 1580-1611 and published in Cracow in 1613, was the first synthesis of knowledge on plants in Poland. Its author, Szymon Syreński (Syreniusz, Syrenius, Sacranus) (ca 1540-1611), a professor of Cracow University, educated in Cracow, Ingolstadt and Padua, was a doctor of medicine and a careful observer of plants. His *Zielnik* was among the most popular herbals in the Central Europe until the end of the 18th century. The history of publication of the herbal was complicated. In 1611 Syreniusz gave his work to the printing house of Nicolas Lob, and died soon after on 20 March this year. After his death the publisher stopped printing demanding higher payment from the inheritors. The publication was finished in 1613 by another publisher, Bazyl Skalski, owing to the endeavours of Syreniusz's disciple Gabriel Joannicy, who gained the financial support of the king's daughter Anna Vasa. Only the first 5 parts („books”) of the manuscript (concerning plants) appeared in print, while the remaining 3 „books” (dealing with animals and minerals) have never been published.

A number of interdisciplinary studies on Syreniusz's herbal have been conducted. This paper presents the results of the survey of almost all preserved copies of *Zielnik* in Poland. The main purpose of this survey was to search for the second (1623), and third (1706) editions of the Syreniusz's work, recorded by 18th and 19th century bibliographers, but unknown in this century. The review showed that at least 94 copies of Syreniusz's work have been preserved (88 in Poland, and 6 in Lithuania, Ukraine, and Russia) (this ca 1 % of the printed copies). Most preserved copies are partly destroyed, particularly their title pages and registers. Only 25 (30 %) copies are more or less complete, some of them complemented by manuscript copies of the missing parts. No copy of the second, and third editions of the herbal has been found, thus confirming the conjectures of those authors who claimed that the subsequent editions never existed. Two typographic versions of some pages of *Zielnik* have been recorded (they are called „A” and „B”). These differing versions resulted probably from the fact that the herbal was published by two printers. Some copies of *Zielnik* have various glosses which are mostly the Latin and Polish plant names, and the names of the former owners of the books. The preserved copies used to belong to Polish

nobles (e.g. Czartoryski, Czapski, Radziwiłł), to monasteries, some of them were in the libraries of pharmacists, physicians, and naturalists.